

UDK : 341.71:327 (420+496.02) “ 1686/1691 ”
Originalni naučni rad

ENGLESKO-OSMANSKI ODNOSI U VREME AMBASADORA VILIJEMA TRAMBULA (1686-1691)¹

Marija Kocić
Filozofski fakultet, Beograd, Srbija

Apstrakt: Kontakti između Engleske i Osmanskog carstva uspostavljeni u vreme Elizabete I (1558-1603) nastavili su da se razvijaju tokom XVII veka. Na ovo je povoljno uticao Kandijski rat (1645-1669), tokom koga Levant u spoljnoj razmeni Engleske stiče značajno mesto. Iz tog vremena potiču spekulacije o njihovom savezu, upravljenom nastojanjem Porte da suzbije pritisak Venecije. Nasuprot ovom periodu, relativno dobro istraženom, vreme kada je dužnost ambasadora obavljao Vilijem Trambul nije predstavljalo predmet zanimanja istoričara. Upravo ta činjenica podstakla nas je na istraživanje, kako bi prisustvo Engleske u Osmanskom carstvu bilo sagledano u kontinuumu.

Ključne reči: Vilijem Trambul, Osmansko carstvo, diplomatija, Levantska kompanija

Abstract: The contacts between England and the Ottoman Empire were established during the reign of Queen Elizabeth I (1558-1603) and continued to develop during the 17th century. The War of Candia (1645-1669) favorably affected these relations during which Levant assumed an important role in the external exchange of England. From this time on, the speculations started about their alliance marked with the attempt of the Porte to repel the Venetian pressure. Contrary to this period, which is relatively well re-

¹ Rad nastao kao rezultat istraživanja na projektu *Modernizacija zapadnog Balkana* (ev. br. 177009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

searched, the period when William Trambull performed the duty of the ambassador did not represent the subject of interest to historians. It was exactly this fact that prompted us to research in order to observe the presence of England in the Ottoman Empire in a continuum.

Key words: *William Trambull, Ottoman Empire, diplomacy, Levant Company*

Imenovanja u diplomatsku službu zavisila su od ličnosti kandidata, a pre svega da li je uspeo da stekne naklonost vladajućeg establišmenta. Stara praksa pokazala se kao značajno pravilo na izmaku vladavine Džejmsa II (1685-1688). U napetoj atmosferi zabeleženoj svuda po Velikoj Britaniji, koja nije mimoišla ni udaljene delove poput Dablina,² London je nastojao da balansira između rigidne politike Džejmsa II da državu vrati u okrilje katoličanstva, i jake protestantske opozicije.³ Ranije imenovani ambasador Vilijem Somes iznenada je preminuo na Malti 12. juna 1686. na putu za Carigrad.⁴ S druge strane, odnosi sa Portom intenzivirani su razvojem levantske trgovine, koja je od 1680. počela da zapada u krizu.⁵ Do tada je prihvaćeno pravilo da ambasadora na Porti bira Levantska kompanija,⁶ a potvrđuje dvor, odnosno kralj. Sa akreditivnim pismom ambasador (bilo da se radilo o redovnom ili van-

² Odavde je u London objavljeno da je Dublin ispunjen brojnim "skandaloznim" pamfletima, koji su osuđivali vlast i ministre; George Agar Ellis (pr.), *The Ellis Correspondence. Letters Written during the Years 1686, 1687, 1688, and Addressed to Jhon Ellis, Esq. Secretary to the Commissioners of His Majesty's Revenue in Ireland. Comprising many particulars of the Revolution*, vol. I-II. London: Hanry Colburn, New Burlington Street 1829, I, 159 (pismo br. LXI, Dublin, 7. avgust 1686)

³ Ibid., 159.

⁴ Alfred C. Wood, *The English Embassy at Constantinople*, *English Historical Review* 155 (1925), 544; *Report of the Manuscripts of the Marquess of Downshire Preserved at Easthampstead Park. Berks* [ed. *Historical Manuscripts Commission*], vol. I: *Papers of Sir William Trambull*, part I (= u daljem tekstu: *Papers of Sir William Trambull*, I), London: Published by his Majesty's Stationery Office 1924, 196 (Marsej, 10. jul 1686).

⁵ Alfred Wood, *A History of the Levant Company*, Oxon: Frank Cass & Co. Ltd 1964², 102.

⁶ Levantska kompanija osnovana je 1581. uz pristanak kraljice Elizabete I. O uslovima osnivanja i početnom periodu njenog poslovanja videti pored navedenog Vudovog dela i: Mortimer Epstein, *English Levant Company. Its Foundation and its History to Sixteenth Hundred Forty*. London: Ayer Publishing, 1969². U arhiskoj građi u ovom periodu češće se pominje kao Turska kompanija (*Turkish Company*), ali smo se mi odlučili za prvi naziv.

rednom) priman je u prvu audijenciju kod velikog vezira i sultana. Time je njegov boravak na teritoriji *osmanske države* dobijao puni legitimitet.

Izbor Vilijema Trambula (1639-1716) u vreme kada dinastiju Stjuarta počinje da razara njena beskompromisna politika donekle predstavlja odgovor na prilike zbog kojih se moralo potražiti hitno rešenje.⁷ On je služio kao vicekancelar na Oksfordu do 1668. kada je preimenovan u kancelara dijaceze Ročester. Novi uspon doživeo je 1684, kada dobija položaj Ratnog sekretara u Irskoj, ali je i sa tog položaja uklonjen naredne godine.⁸ Veliki uspeh u karijeri ostvario je kada ga je Džejms II imenovao 1685. za vanrednog ambasadora u Parizu.⁹ Već sledeće godine opozvan je da bi bio imenovan za ambasadora u Osmanskom carstvu. Ova odluka vezuje se za stav Londona da za novog ambasadora u Parizu pošalje lorda Montagjua. U jednom pismu navedeno je da će lord Montagju biti izabran za vanrednog ambasadora u Parizu ukoliko ser Vilijem Trambul prihvati položaj u Osmanskom carstvu.¹⁰

Po drugoj verziji, Francuzi su odbijali službenicima engleske ambasade koji su ispovedali protestantsku veru da daju diplomatski imunitet.¹¹ Trambul je optužen da je nekolicini hugenota pomogao da pobegnu iz Francuske. To je stvorilo animozitet između Trambula i Versaja, zbog čega je bio i uklonjen sa položaja ambasadora.

⁷ Porodica Vilijema Trambula vodi poreklo iz Kravena u Jokširu. Njegov deda Vilijem I Trambul, od 1609. do 1625. služio kao rezident u Briselu dobio je od Čarlsa I (1625-1649) imanje. Umro je 1635. Iz braka sa Deborom Dauns iz Kenta imao je dvojicu sinova. Jedan od njih Vilijem II Trambul primljen je na Oksfordu. On je iz prvog braka sa Elizabetom Vemerlin imao veliku porodicu, uključujući i sina Vilijema III Trambula; *Papers of Sir William Trumbull*, I, v-vi (uvodni deo). Otac Elizabete Džordž Rudolf Vekerlin, poreklom iz Štutgarta, proveo je niz godina u Francuskoj kao sekretar ambasadora Vitemberga, nakon čega je odlučio da se trajno nastani u Engleskoj; Ruth Clark, *Sir William Trumbull in Paris 1685-1686*. Wellesley: Wellesley College 1938, 3. Vilijem II Trambul preminuo je 1678.

⁸ *Papers of Sir William Trumbull*, I, vii (uvodni deo).

⁹ Ovaj period njegovog života u: Clark, *Sir William Trumbull in Paris*, za razliku od kasnijeg perioda, uključujući i njegov boravak u Carigradu. U izradi rada korišćeni su podaci koji se odnose ina poreklo njegove porodice, koje Klark preuzima iz objavljene arhivske zbirke: *Papers of Sir William Trumbull*, I.

¹⁰ *The Ellis Correspondence*, I, 157 (pismo br. LV, London, 7. avgust 1686).

¹¹ Basil Duke Henning (ed.), *The History of Parliament: the House of Commons 1660-1690*, London: Martin Seeker & Warburg Limited 1983, odrednica "Sir William Trumbull" (Paula Watson & Basil Duke Henning). U Francuskoj je 1685. opozvan Nantski edikt čime je hugenotima uskraćeno pravo da ispovedaju svoju veru. Oni koji su odbili da pređu u katoličku, morali su da napuste Francusku.

Vilijam Trambul

Odmah po imenovanju za ambasadora u Carigradu, Henri, erl od Klarendona, savetovao ga je da ne prihvati taj položaj navodeći da je trgovina sa Levantom gotovo je obustavljena.¹² Međutim, nisu svi delili ovo mišljenje. Ričard Bulstrode rezident u Briselu čestitao je Trambulu na „položaju velike časti, malih briga i velikog profita“.¹³ On, međutim, nije bio po volji Upravi Levantske kompanije koja je dvoru dostavila peticiju protiv smene Džejmisa Bridžesa (1681-1687) sa položaja ambasadora.¹⁴ Bridžes je stekao njenu naklonost jer je služio za manju platu nego njegovi prethodnici.¹⁵ Ista činjenica objašnjava i rezervisanost Uprave Levantske kompanije prema Trambulu, za koga se pretpostavljalo da će zahtevati platu shodno svom položaju. U isto vreme ambasador Francuske u Londonu tražio je da se Trambul vrati u Pariz radi razrešenja slučaja sa hugenotima.¹⁶

Oktoobra 1686. Trambul je boravio u Londonu pripremajući se za polazak u Carigrad.¹⁷ Njega je nepoznati autor pisma uputio na saradnju sa Dadlijem Nortom,

¹² *Papers of Sir William Trumbull*, I, 203 (Dablin, 4. avgust 1686).

¹³ Isto, 206 (Brisel, 8. avgust 1686).

¹⁴ Isto, 208 (Vajthol, 12. avgust 1686). Videti i dokument objavljen u: Isto 213 (London, 26. avgust 1686).

¹⁵ Isto, 215 (Vajthol, 30. avgust 1686).

¹⁶ Isto, 207 (Vindzor, 9. avgust 1686).

¹⁷ Ellis, *The Ellis Correspondence*, I, 176 (prismo br. LXIII, Vajthol, 22. oktobar 1686).

koji je ranije službovao u Carigradu kao blagajnik Levantske kompanije,¹⁸ i bio dobro upućen u prilike.¹⁹ U isto vreme uspostavio je prepisku i sa Polom Rikoom, koji je niz godina proveo kao konzul u Izmiru (1667-1678).²⁰ Riko je Trambulu preporučio da iz Engleske povede samo neophodno osoblje, dok će poslugu moći naći među Jevrejima, Jermenima i Grcima u Carigradu.²¹ Savetovao ga je da ponese 20 livreja namenjenih slugama, koje će pratiti ambasadora u prvu audijenciju.²² Kraj 1686. Trambul je proveo kontaktirajući osobe koje su mu mogle dati korisna obaveštenja o mestu budućeg službovanja, dok su oni upućeni smatrali da će za Carigrad otputovati tek s proleća 1687.²³

Njegov izbor pao je u vreme kada engleska trgovina sa Dalekim Istokom počinje da prevlađuje nad trgovinom sa Levantom. Alfred Vud period „transformacije“ smestio je u razdoblje od 1680. do 1688. On se delom poklapa sa veziratom Kara Mustafa-paše (1676-1683),²⁴ koji je oštrim stavom prema diplomatama istima vezi-

¹⁸ O njemu videti: North, Roger (1744): *The Life of the Honourable sir Dudley North, Knt. Commissioner of the Customs, and afterwards of the Treasury of his Majesti King Charles of Second*. London: Printed for the Editor.

¹⁹ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 224 (23. oktobar 1686).

²⁰ Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey. Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678*. Oxford: Oxford University Press 1989. Polu Rikou pripisuje se značajna knjiga koja je za cilj imala da upozna englesku javnost sa životom i običajima Turaka; Sir Paul Ricaut, *The History of the Present State of the Ottoman Empire. Containing The Maxims of the Turkish Polity, the Most Material points of the Mahometan Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries. Their Military Discipline, with an Exact Computation of their Forces both by Sea and Land*. London: West-End of St. Paul's Church-Yard 1686.

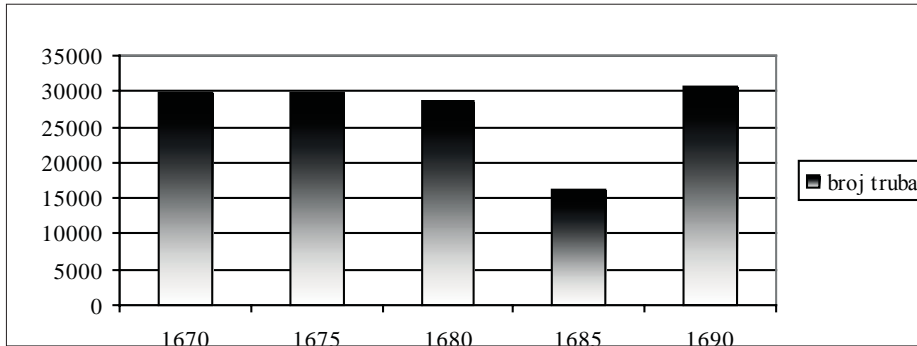
²¹ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 224 (Dablin, 20. novembar 1686).

²² Geoff Berrige, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the resident embassy*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers 2009, 47, nap. 106.

²³ Ellis, *The Ellis Correspondence*, I, 193 (prismo br. LXVII, Vajthol, 23. novembar 1686).

²⁴ Wood, *A History of the Levant Company*, 105. Ovo je period nastojanja osmanskih centralnih i provincijskih vlasti da nadomeste eksploataciju svog tržišta od strane zapadnih trgovaca naplatom avanije. U prvo vreme u avaniju je uplaćivan deo imovine preminulih stranih trgovaca. Otrilike u ovom razdoblju avanija dobija značaj „dodatne takse na robu“. O avaniji na način kako je Olon razumeo, ostavljajući prostor za dodatna tumačenja, videti: M. Olon, „Towards Classifying Avantias: A Study of Two Cases Involving the English and Dutch Nations in Seventeenth Century Izmir“, u: Alastair Hamilton – Alexander de Groot – Maurits van der Boogert (ed.), *Friends and Rivals in the East. Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Nineteenth Century*. Leiden: Koninklijke, Brill 2000, 159-186.

vao ruke da intenzivnije delaju. Izvoz engleskih vunenih tkanina na Levant doživeo je pad. Po Vudu vrhunac predstavlja bilans iz 1688,²⁵ dok je po nama do toga došlo nešto ranije (grafikon 1).

Grafikon 1; Izvoz engleskog tekstila na Levant u periodu od 1670. do 1690.²⁶

Nakon što je Leopold I (1658-1705) osvojio Budim (1686) borba protiv Osmanlija dobila je novi smisao.²⁷ Naredne godine poraz kod Haršanja²⁸ uverio je Portu u

²⁵ Wood, *A History of the Levant Company*, 108.

²⁶ Grafikon je izrađen na osnovu podataka dobijenih iz izveštaja u: Public Record Office (= u daljem tekstu: PRO), State Papers (= u daljem tekstu: SP), 105/145 [Register Book of Levant Company recording commissions and Instructions to Ambassadors and Consuls, Agreements, Petitions and Memoranda to the Government, 1668-1710], 272 (London, jul 1698).

²⁷ Osvajanje Budima pobudilo je ratni elan kod članica Svete Lige. U jednom izveštaju iz Venecije stoji: *...onde questi s[igno]ri mostrano dispossitioni a continuar la guerra sin' all' incirca espulsione d' Ottomanesimo dell' Europa; Državni Arhiv u Dubrovniku (DAD), Prepiska XVII st. 68/2105, doc. 24, 5 (Venecija, 14. septembar 1686). Događaj koj je shvaćen kao velika šansa hrišćanstvu da se oslobodi osmanske pretnje, jer se u ovom i sličnim tekstovima, posebno italijanske provijencije, „Ottomanesimo“ koristi kao sinonim za muhamedanstvo, objedinjujući u sebi etničku i versku komponentu. O ovom događaju: Paolo Zenarolla, *Relatione Esatta, e distinta Sopra le operationi, fatte dopo l' Assedio di BUDA dalle Vittoriose Armi di S. M. C. l' anno 1686. Con L' aggiunta della nuova Rebellion e d' Vngharia, e con altre particolarità seguite sino alla marchia degl' Esserciti l' anno 1687*. In Vienna: Appresso Gio. Van Ghelen 1687.*

²⁸ Bitka do koje je došlo 12. avgusta 1687, u kojoj je vojska Leopolda I sastavljena od nemačkih, bavarskih, hrvatskih i ugarskih trupa porazila osmansku. Никола Самаринић, Битка код Харшања у европској историји. *Историјски Часопис* 1988, бр. 35, 75-87;

njenu nemoć, ali što je bilo gore, uvelo je državu u period prevrata i vojnih pobuna. London je obavješten da su pobune u osmanskoj vojsci posledica njenog poslednjeg poraza.²⁹ Francuska koja je nastojala da iskoristi zaokupljenost vojske Leopolda I, izdvojila se kao saveznik na koji je Porta, našavši se u lošem položaju, počela da računati. Ambasador Luja XIV Pjer Žirarden de Vodrej (1685-1689)³⁰ širio je vesti o savezu Francuske i Engleske „protiv ostatka sveta“. Luj XIV (1643-1715) bio je spreman da trupe stacionirane u Denkerku ustupi Čarlsu II u slučaju pobune. On je već s proleća 1687. lobirao kod velikog vezira navodeći činjenicu da je Luj XIV rešen na rat sa Leopoldom I.³¹ Englesko-francuski rivalitet dovodio je do sukoba između trgovaca dveju zemalja. Džejms Bridžes procenio je da su život i imovina engleskih trgovaca ugroženi na Levantu, dok Izmir opisuje kao „francusku luku“. ³² I u ostalim delovima situacija nije bila povoljnija. U Alepu, gde su obe nacije držale konzule, francuski je nastojao da naplati konzularinu (*consulage*)³³ od engleskih trgovaca.³⁴

Trambul je krajem jula uplovio u Dardanele. Sa sobom je vodio trojicu dečaka, označenih kao „*giovanni di lingua*“.³⁵ Tajne instrukcije primio je u Đenovu, gde je

Simpliciano Bizozeri, *La Sagra Lega contro la potenza Ottomana. Successi delle armi Imperiali...Con tutti gli accidenti successivamente sopraggiunti dall'anno 1683. sino al fine del 1689*. In Milano: Nella Regia ducale Corte 1690, 233-239; Camilo Contarini, *Istoria della Guerra di Leopolo Primo Imperadore e di Principi Collegati contro il Turco. Dall'Anno 1683. sino alla Pace*, vol. I-II. In Venezia: Apresso Michele Hertz, e Antonio Bortoli 1710, I, 662-667.

²⁹ PRO, SP, 97 [Turkey]/20 [Lord Chandos, Sir William Trumbull, Sir William Hussey, Lord Paget, 1684-1697], 96 (Carigrad, 5. septembar 1687).

³⁰ O njemu videti: Никола Самарџић, *Француска и Турска 1687-1691*. Београд: Историјски институт САНУ, 1992, 42, 65-69.

³¹ PRO, SP 97/20, 65 (Carigrad, 20. april 1687).

³² PRO, SP 97/20, 69 (Galata, 25. april 1687).

³³ Konzularina je uvedena početkom XVII veka kada je sa intenziviranjem trgovine počela i izgradnja konzularne mreže. Namet je uveden kako bi se konzuli i ambasador u Carigradu finansirali. U prvo vreme iznosila je 1% od vrednosti robe, ali je kasnije, posebno u slučaju rata, kada je i rizik plovidbe postajao veći, ili sa povećanim iznuđivanjem osmanskih službenika cena robe neprirodnim putem uvećavana i konzularina je povećana. Prema reguli iz 1661. godine ona je povećana na 2%.

³⁴ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 287 (Alepu, 3. februar 1688).

³⁵ PRO, SP, 105/145, 141 (iz instrukcija Vilijemu Trumbulu, bez datuma). „Giovanni di lingua“ sreće se u svim izveštajima iz tog perioda. Termin je prihvaćen iz italijanskog jezika označavao je dečake koji su u prvo vreme iz Venecije slati u Carigrad da nauče turski i

kratko odseo na putu prema Carigradu.³⁶ Iz Pere, gde se nalazila rezidencija, Džejms Bridžes poželeo mu je dobrodošlicu ovlastivši blagajnika da ga sačeka.³⁷ Konačno, 10. avgusta Trambul je stigao u Carigrad. Od diplomata prvi su mu poželeti dobrodošlicu francuski i ambasador Nizozemske.³⁸ Shodno diplomatskom protokolu uzvratilo je kasnije posetu Žirardenu, što je u Londonu dočekano sa odobravanjem. Njemu je tom prilikom preporučeno da ostane u dobrim odnosima sa svim predstavnicima hrišćanskih država.³⁹

Prva audijencija zakazana je za 3. septembar 1687. kod kajmakama Carigrada. On je ukrcan na brod u blizini Tophane i prevežen do Novog saraja (na Bosforu). Bio je običaj da brod sa ambasadorom pozdrave predstavnici ostalih država. Obično je pucano sa po jednog broda, a i pored nategnutih odnosa nije izostao ni plotun sa francuskog. Starog i novog ambasadora sačekao je čauš-baša u pratnji 50 čauša, koji su išli napred, a za njima janičari i tek na kraju kolone ambasadori sa slugama i osobljem, kao i trgovcima engleske nacije u Carigradu. Trambul je nosio akreditivna pisma Čarlsa II i pismo za velikog vezira.⁴⁰ Audijencija je iskorišćena i da bi se raspravio incident sa francuskim brodom; slučaj koji je rešen u korist engleske strane uz pristanak Porte.⁴¹

Dolazak Vilijema Trambula u Osmansko carstvo desio se u izuzetno napetom trenutku. Niz poraza pojačali su neraspoloženje u društvu, kao i borbu u vojnim redovima (askeru), koji se podelio na zaklete pristalice i beskompromisne protivnike Ćuprilića. Poraz kod Haršanja okrenuo je vojsku protiv velikog vezira. Veliki vezir Sulejman-paša nakon poraza vratio se u Jedrene, nadajući se da će zadržati sultanovu milost. Međutim, Mehmed IV (1648-1687) odlučio je da pređe u Carigrad. Na putu su ga stigli pojedini vojnici iz Ugarske, koji su mu preneli vesti o neprimerenom ponašanju velikog vezira. Sultanu je dostavljeno da je Sulejman-paša kukavica i lažov, koji nije redovno plaćao vojsku.⁴² Sultan je poklonio život Sulejman-paši, ali je isti čin poslužio kao motiv nove vojne pobune, koja je obeležila unutrašnju politiku

arapski jezik, što ih je predodredilo za karijeru tumača. Ovu praksu prihvatile su i ostale evropske države, uključujući i Englesku.

³⁶ *Papers of Sir William Trumbull*, I, vii (uvodni deo).

³⁷ Isto, 257 (Pera, 28. juli 1687).

³⁸ Isto, 258 (Carigrad, 17. avgust 1687).

³⁹ Isto, 275 (Vajthol, 10. novembar 1687).

⁴⁰ PRO, SP 97/20, 102 (Carigrad, 15. septembar 1687).

⁴¹ PRO, SP 97/20, 102'.

⁴² PRO, SP 97/20, 102' i 103.

osmanske države krajem 1687. i tokom prve polovine 1688. Pobuna je okončana svrgavanjem Mehmeda IV. Ova smena uticala je da se narod podeli na dve struje,⁴³ dok se vlast našla u rukama vojske.⁴⁴ Sulejman II (1687-1691), za koga se nije znalo koliko će dugo ostati na vlasti,⁴⁵ proglašen je 27. novembra sultanom. Bizozeri je zabeležio da je svečanosti prisustvovalo 8.000 janičara i svega 1.500 spahija.⁴⁶ Isti događaj najavio je transformaciju osmanske vojske, u kojoj su tradicionalne snage smenjene na račun „novih ljudi“ spremnih da pod oružjem brane državu od nevernika.

Događaji na Porti odložili su zvaničnu audijenciju Trambula, koja je značila da je zvanično prihvaćen za legitimnog ambasadora Engleske. U diplomatskim odnosima Porte važno je pravilo da nakon stupanja velikog vezira na vlast (u čijim se rukama nalazila spoljna politika osmanske države), ambasadori zakažu audijenciju kao bi mu čestitali. Vilijem Trambul primljen je prvi put kod velikog vezira Nišandži Ismail-paše maja 1688. Audijencija nije ranije održana jer se za velikog vezira Sijavuš-pašu (1687-1688), poreklom Kirgiza, smatralo da se neće dugo zadržati na ovom položaju,⁴⁷ što se pokazalo tačnim.

Trambul je predstavljao izbor protivan volji engleskih trgovaca u Carigradu, koji su istupali protiv smene Džejmsa Bridžesa. Engleski trgovci u Izmiru, nastojali su da utvrde prihvatljivu tarifu za robu koju su uvozili. U tome su očekivali pomoć ambasadora kada pregovori sa lokalnim vlastima nisu dali rezultate. Hobson, konzul u Atini, nastojao je da uredi sličan problem sa vojvodom.⁴⁸ Uprava levantske kompanije 20. decembra 1686. odlučila se na smanjenje konzularine u osmanskim lukama od 2% na 1%. Međutim ambasador Bridžes odlagao je sa njenom primenom.⁴⁹ Generalno gledano 1687. pokazala se nepovoljnom za trgovinu. Pobune u istočnim provincijama, posebno Alepu, Tripoliju i Kairu, uticale su na prekid karavanske trgo-

⁴³ Bizozeri, *La Sagra Lega*, I, 274.

⁴⁴ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 279 (Pera, 28. novembar 1687).

⁴⁵ Isto, 274 (Carigrad, 5/15. novembar 1687).

⁴⁶ Bizozeri, *La Sagra Lega*, I, 274.

⁴⁷ K.u.K Haus-Hof und Staats Archiv, Wien (= u daljem tekstu: HHStA), Handskript (= u daljem tekstu: Hs), pot 132, bohum 1020, band 1 (= u daljem tekstu: 132/1020-1), 73 (Carigrad, 18. maj 1688).

⁴⁸ Položaj vojvode posebno jača od sredine XVII veka, koji postaje produžena ruka sandžakbega u upravljanju određenim gradom. O njemu videti: Марија Коцић, *Оријентализација материјалне културе на Балкану. Османски период XV-XIX век*. Београд: Филозофски факултет & *Hesperia* 2010, 131-132.

⁴⁹ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 264 (Vajthol, 22. avgust 1687).

vine, zahvaljujući kojoj je roba iz Persije dopremana do levantskih luka.⁵⁰ Pobunjenici i pljačkaške bande napadali su u svakoj povoljnoj prilici karavane, stvarajući od trgovine rizičan posao. Zbog toga su trgovci u velikom broju napuštali ovaj posao i opredeljivali se za neki drugi.⁵¹

Vlasti da bi došle do novca za finansiranje rata, nametale su evropskim trgovcima uvećane dažbine, protivne kapitulacijama.⁵² Od mera koje je preduzela bila je i naredba najznačajnijim gradovima da plate određeni iznos novca. Carigrad je oporezovan vanrednim porezom od milion škuda, Kairo sa pola miliona, Alep sa 100.000, Tripoli (Sirija) sa 50.000, Izmir sa 300.000. Ovaj porez nije mimoišao ni ostale gradove u državi, shodno njihovom značaju.⁵³ Pored ostalog oporezovana je i ulema koja je raspolagala najvećom količinom novca.

Na poraz kod Haršanja nadovezalo se napredovanje generala Donevalta u čije su ruke pala sva mesta između Drave i Save, izuzev Kanjiže i Sigeta, za koje se očekivalo da će biti osvojena tokom zime.⁵⁴ Mnogi su izražavali sumnju da će Sulejman II ostati dugo na vlasti.⁵⁵ Iako je vojna snaga Osmanlija bila skrhana porazima tokom 1687. niko u ovoj državi početkom 1688. nije smatrao da je potrebno sklopiti mir.⁵⁶ Osmanska vlast nameravlja je da naoruža nove vojnike, koji su činili na brzinu regrutovani janičari preko spiskova otvorenih u nekoliko gradova. I pojedini poluvojni redovi (sekbani, sejmeni i sl.) regrutovani su među najsiromašnijim slojevima musli-

⁵⁰ Opat Simpliciano Bizozeri kao njihove pokretače navodi janičare, koji su se pobunili protiv prekomernih nameta; Bizozeri, *La Sagra Lega*, I, 270.

⁵¹ Contarini, *Istoria della Guerra di Leopoldo Primo*, I, 664.

⁵² *Papers of Sir William Trumbull*, I, 279 (?), 28. novembar 1687). Šerijat je celokupnu ekumenu deli na dar-ul Islam (zemlja gde su vladajući islamski zakoni) i dar ul- harb teritoriju rata. Kapitulacije odnosno vrsta ahd-nama predstavlja jedan od načina na koje su vlasti u islamskim zemljama uređivale svoj odnos sa dar-ul harbom (zemljama rata), u koje su tretirane i Francuska, Nizozemska i Engleska, pored ostalih. Povećan trgovinski promet navedenih država kroz XVII vek istakao je kapitulacije kao osnovu po kojoj su njihovi trgovci i diplomate boravile u Osmanskom carstvu. Hans Teunisen je u svojoj doktorskoj tezi dokazao da se već od XVI veka ahd-name prevode kao kapitulacije; Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Document*. *Electronic Journal of Oriental Studies* br. 1 (1998), 6-7.

⁵³ Bizozeri, *La Sagra Lega*, I, 270.

⁵⁴ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 283 (kraj 1687).

⁵⁵ Isto, 274 (Carigrad, 5/15. novembar 1687).

⁵⁶ HHStA, Hs, 132/1020-1, 5 (Carigrad, 12. januar 1688).

manskog stanovništva. Prioritet u vojnim planovima bio je sačuvati Beograd, dok je od Iloka stvorena baza odakle se Dunavom transportovala hrana i municija gradu.⁵⁷ U budućim okršajima u Ugarskoj Porta se uzdala u pomoć Tatara iz Krimskog kanata i Budžaka. Međutim Rusija koja je napredovala prema Krimu podbadala je Kozake da se suprotstave Tatarima, primoravši ih da brane granice Kanata umesto da pređu u Ugarsku radi pomoći Osmanlijama.⁵⁸

Sulejmana II dovedenog na vlast voljom janičara odbijale su da priznaju pojedine provincije. Ovo je bio slučaj sa Egiptom. Aleksandrija nije htela da prihvati pašu koga je za upravnika imenovao novi sultan. Slična situacija vladala je i u Anadoliji, čije su pojedine provincije ostale verne Mehmedu IV. Sama javnost Carigrada podelila se između pristalica starog i novog sultana. Najveći grad osmanske imperije pogođen je nestašicom namirnica usled prekida trgovine.⁵⁹ Početkom 1688. nametnut je porez u visini od dukata na svaku hanu (ognjište) u Carigradu, Jedrenu i Bursi.⁶⁰ Ovo je od pojedinih savremenika protumačeno kao glavni uzrok pobuni u Anadoliji, koja je suzbijena tek krajem godine. Krajem februara u Carigradu je izbio požar u kome je izgorelo 6.000 kuća. Mnogo teža njegova posledica bila je što je u njemu stradalo 300 šajki natovarenih pirinčem, kafom i drugim namirnicama.⁶¹

Loše poslovanje Engleza pogoršavala je surevnjivost Francuza. Oni su u Akri (Sirija) naplaćivali konzularinu na engleske brodove.⁶² Početkom 1688. okolina Aleksandrete (tur. İskenderun) i Alepa bila je puna pljačkaških bandi, sa kojima vlast nije uspevala da izađe na kraj.⁶³ Međutim, nisu u svim levantskim lukama francusko-engleski odnosi bili loši. Francuski konzul u Aleksandreti pomogao je Englezima da dobiju od lokalnog kadije hudžet,⁶⁴ koji je štitio njihove interese.⁶⁵ Uprava kompanije izdala je naredbu kontrolorima, koji su kontrolisali uvoz engleskih brodova po levantskim lukama, da ne dozvole uvoz ni jedne mere tekstila sa brodova čiji zapovednici prethodno nisu ispunili njene uslove.⁶⁶ Sa ovim merama upoznat je i Tram-

⁵⁷ HHStA, Hs, 132/1020-1, 7.

⁵⁸ HHStA, Hs, 132/1020-1, 10-11 (Carigrad, 12. januar 1688).

⁵⁹ Bizozeri, *La Sagra Lega*, I, 356.

⁶⁰ Isto, 357.

⁶¹ Isto, 358.

⁶² *Papers of Sir William Trumbull*, I, 287 (Alep, 3. februar 1688).

⁶³ Isto, 288 (Alep, 21. februar 1688).

⁶⁴ Hudžet – odluka kadije u nekom sporu pred šerijatskim sudom.

⁶⁵ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 288.

⁶⁶ Isto, 289 (London (?), 29. mart 1687).

bul, od koga je Kompanija očekivala da radi na njihovom poštovanju. Vrhunac je predstavljala odluka o zatvaranju konzula u Atini. Hobson, kome je ponuđeno mesto konzula u Carigradu, nadao se da će Kompanija odlučiti da otvori novi konzulat u Solunu. Međutim, ovo pitanje bilo je tek na početku rešavanja, a Kompanija je prepuštala Trambulu da ispita korisnost celog poduhvata.⁶⁷ Uskoro je Kompanija donela odluku protiv imenovanja vice-konzula u lukama u kojima oni ranije nisu postojali.⁶⁸ Zemljotres koji je Izmir pogodio u leto 1688. naneo je velike štete Evropljanima nastanjenim u ovom gradu. Po proceni konzula Vilijema Raja, Englezi su pretrpeli štetu od 300.000 dolara.⁶⁹

Tokom leta 1688. došlo je do preloma u odnosima Porte sa Svetom ligom, kada je rešila da pošalje delegaciju u Beč radi sklapanja mira.⁷⁰ Za poslanike izabrani su do tada nepoznati državni činovnik Zulfikar-efendija i prvi dragoman (tumač) Porte Aleksandar Mavrokordato.⁷¹ Pokretanje ovih pregovora otvorilo je novo poglavlje u diplomatiji osmanske države u njenoj komunikaciji sa Evropom. To je predstavljalo impuls za stupanje u akciju ambasadora evropskih država, uključujući i engleskog.

Sredinom septembra 1688. Trambul je primljen u prvu audijenciju kod Sulejmana II tokom koje je uspeo da isporuči poklone. Tom prilikom Trambulu i njegovoj pratnji poklonjeno je 18 kaftana u znak priznanja njegovog položaja.⁷² On je nastojao da audijenciju iskoristi kako bi uredio poslovanje engleskih faktorija, koje su trepele pritiske ne samo vlasti, već i francuske konkurencije. Porti je već duže vreme nedostajalo novca kako bi namirila potrebe vojske, koja je odbijala da se bori ukoliko ne bude isplaćena. Sulejman II naredio je da se srebro iz saraja prebaci u državnu

⁶⁷ Isto, 295 (London, 15. jun 1688).

⁶⁸ Isto, 303 (London, 13. oktobar 1688).

⁶⁹ Isto, 297 (Izmir (?), 25. jul 1688). *Lyon Dollars* - nizozemski novac (osoben po prikazu lava zbog čega je dobio ime arslan, ali i rix dollar) prihvaćen za sredstvo plaćanja i od Evropljana i lokalnih osmanskih vlasti.

⁷⁰ HHStA, Hs, 132/1020-1, 85 (Carigrad, 6. jul 1688).

⁷¹ O njemu videti: Damien Janos, Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: the Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century. *Archivum Ottomanicum* 2005/2006, br. 23, 177-196. O delovanju Aleksandra Mavrokordata tokom Velikog ili Bečkog rata videti i: Marija Kocić, *Put u evropsku diplomatiju: Osmansko carstvo od Beča do Karlovca*. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture & *Hesperiaedu* (u štampi). Ovde je navedena sva dodatna literatura.

⁷² HHStA, Hs, 132/1020-1, 97 (Carigrad, 16. septembar 1688).

kovnicu i prekuje u novac.⁷³ Porta je počela da oporezuje podanike novim porezima, od kojih su jedino bili izuzeti ambasadori i njihovo osoblje.⁷⁴ Trgovci u faktorijama trpeli su pojačane pritiske vlasti za novcem. Ovakva situacija izrodila je niz sporova u kojima je Trambul morao da interveniše. Došlo je i do sukoba između pripadnika engleskih faktorija sa diplomatskim osobljem. Severnoafrički pirati, koji su delovali u sastavnu osmanske flote, i dalje ne napuštajući pirateriju kao izvor prihoda, otežali su plovidbu Mediteranom do krajnjih granica, tako da je plovidba engleskih brodova do Aleksandrije bila prekinuta.

U pometnjom inspirisanom društvu interesi stranih trgovaca nisu predstavljali prioritet Porte, koju je Žirarden podbadao na rat. Ove politike držao se sve do iznenadne smrti krajem februara 1689.⁷⁵ Krajem aprila Francuzi u Carigradu znali su da je Luj XIV izabrao novog ambasadora, Pjer Antoana Kastanjera de Šatonefa (1689-1699).⁷⁶ S druge strane, položaj Trambula oslabljen je dolaskom Vilijema III (1689-1702) na presto, u događaju poznatom kao „Slavna Revolucija“, koji je imao neposredne posledica po ceo diplomatski kor Engleske.

Prodor habsburške vojske na čelu sa Ludvigom fon Badenom kroz Srbiju u leto 1689. najavio je kraj mirovnih pregovora u Beču. Akt upravljen nuždom, koji je Portu naterao da pregovara, pao je u vodu nakon objave *nefiram*-a.⁷⁷ Trambulu je predstavljalo gotovo nemoguću misiju da dođe do podataka u vezi sa pregovorima koji su se vodili u Beču. Porta je sve u vezi toga čuvala u tajnosti.⁷⁸ Čak su se i diplomate ustručavale da se o tome raspituju, kako ne bi izazvali sumnju. Zulfikar-efendija se javio novim pismom u septembru 1689. godine, o čijem sadržaju Trambul ništa nije uspeo saznati. Jedino što mu je preostalo bilo je da se prepusti instinktu većeg

⁷³ HHStA, Hs, 132/1020-1, 94 (Carigrad, 6. jul 1688).

⁷⁴ HHStA, Hs, 132/1020-1, 102 (Carigrad, 28. novembar i 14 decembar 1688).

⁷⁵ HHStA, Hs, 132/1020-2, 7 (Carigrad, 28. februar 1689).

⁷⁶ HHStA, Hs, 132/1020-2, 22 (Carigrad, 25. aprila 1689). O njemu videti: Самарцић, *Француска и Турска*, 42-43.

⁷⁷ Izraz koji se često susreće u građi zapadne provijencije, posebno italijanskoj. Nefiram zapravo predstavlja poziv vlasti narodu (muslimanima) da se odazovu odbrani države i vere. To se pokazalo kao jedino rešenje u uslovima kada je regrutovanje janičara i poluvojnih redova na temelju otvaranja spiskova, uvelo u osmansku vojsku siromašnu rulju, koja je prepljačkala nego sto je umela da ratuje. Ovo je ukazalo na krizu kojom je osmanska vojska bila zahvaćena, a podela društva na asker i raju značajno narušena.

⁷⁸ PRO, SP, 97/20, 139 (Carigrad, 5. jun 1689).

posmatrača, te je na osnovu ponašanja velikog vezira zaključio da se stvari nisu povoljno razvijale po Osmanlije.⁷⁹

Trambulovo delovanje svelo se na regulisanje poslovanja engleskih trgovaca. On se u ovome držao instrukcija koje je dobio u vreme kada se London rešio da ga izabere na ovaj položaj.⁸⁰ U ovome mu je pomagao Tomas Kuk, sekretar engleske ambasade od 1674.⁸¹ Francuski uticaj se nametao Porti željom Luja XIV da je iskoristi kao saveznika radi vlastitih ciljeva. Žirarden kasnije i njegov brat, koji je za kratko preuzeo poslove francuske ambasade, počeli su sa gradnjom francuskog uticaja u osmanskoj spoljnoj politici, zasnovan na davanju bespovratne novčane pomoći Porti. Kraha na vojnom planu naterao je Portu da bira između tolerisanja francuskih interesa, ili jačanja fundamentalizma kod dela islamskog društva. Delimična nezainteresovanost Londona za Levant, koji je izgubio na značaju zbog koristi koju je počela da donosi trgovina sa Dalekim Istokom, uticao je i na efikasnost njene diplomatije u Carigradu.

Događaj nazvan „Slavna Revolucija“ uspeo je zahvaljujući postignutom kompromisu između većine i stranca potencijalnog kandidata na engleski presto sličnog verskog sentimenta (budući Vilijem III bio je kalvinist). Drugo i poslednje begstvo Čarlsa II iz države 23. decembra 1688. ocenjeno je kao njegovo „političko samoubištvo“, koje su jednako iskoristili Parlament i Vilijem III.⁸² Parlament je dao saglasnost za dolazak Vilijema III na presto tek nakon što su mu bila zagarantovana prava. Početkom 1689. zanimanje javnosti u Engleskoj pomerilo se od „preokupacije Francuskom“ u „preokupaciju unutrašnjim problemima“.⁸³ Lord Halifaks, vođa vigovala, isticao se kao najglasniji zagovornik ideje da na presto dođu Meri i Vilijem. Otpuštanje Halifaksa februara 1690. predstavlja najnepromišljeniji čin Vilijema III, koji je time ostao bez svog najodanijeg saveznika, što je obezbedilo dominaciju torijevaca na političkoj sceni Engleske.⁸⁴

⁷⁹ PRO, SP, 97/20, 144 (Carigrad, 17. septembar 1689).

⁸⁰ PRO, SP, 105/145, 131-132 (iz instrukcije Vilijemu Trambulu).

⁸¹ Sačvano je pismo u kome se on zahvaljuje Levantskoj kompaniji na imenovanju u: PRO, SP, 105/217B [Miscellaneous Correspondence and Papers of the Levant Company, 1674-1789] (Galata, 3. jun 1674). Građa u ovoj fascikli nije numerisana.

⁸² H. W. V. Tempeley, “The Revolution and the Revolution Settlement in Great Britain” u: *Cambridge Modern History*, vol. V: *The Age of Louis XIV*. Cambridge: Cambridge University Press 1908, 248.

⁸³ Isto, 249.

⁸⁴ Isto, 260.

Za Trambula su pregovori koje je Porta vodila sa članicma Svete lige u Beču predstavljali jedini iskorak na polju diplomatije, koji mu je pao u zadatak tokom nekoliko godina boravka u osmanskoj državi. Na istom slučaju može se razabrati njegov kvalitet „diplomate od karijere“, ali i ponovno interesovanje koje je Levant probudio u Engleskoj, ne više iz trgovačkih, već iz diplomatskih razloga. U leto, dok je habsburška vojska napredovala dolinom Velike Morave kroz Srbiju, prilike na Porti dospele su u žižu interesovanja pojedinih krugova u Londonu. Engleskoj je Leopold I bio potreban kao saveznik, koji bi ukupnom efektivom okupirao vojsku Luja XIV. Zbog toga je Vajthol tražio od Trambula detaljnije informacije o prilikama na Porti. Značaj koji je time stekao odložio je njegov opoziv, tako da se Vilijem III do tada nije izjasnio povodom ovog pitanja.⁸⁵ Glavno interesovanje bile su informacije u vezi sa pregovorima u Beču. Sredinom avgusta za Trambula je najveću neizvesnost predstavljalo ponašanje novog ambasadora Francuske, čiji se dolazak očekivao. Kako je sam isticao, on je nastojao da održi dobre odnose sa svim nacijama koje su imale svoje predstavnike u Carigradu. Međutim, rat koji je izbio između Francuske i Engleske navodio ga je u nedoumicu kako da se postavi prema novom predstavniku Versaja. Sama činjenica da je Luj XIV odbijao da prizna Vilijema III i Meri za legitimne vladare Engleske, predstavljala je za Trambula dovoljan motiv da se prema ambasadoru Francuske postavi krajnje rezervisano.⁸⁶ Ovo je javljao u trenutku, kada ni sam nije bio upoznat sa činjenicom da je nemačka vojska krenula prema Nišu.⁸⁷

Početak avgusta 1689. stiglo mu je pismo vojvode Šrevzbjurijskog u kome insistira da počne da radi na postizanju mira između Leopolda I i Porte.⁸⁸ Time je njegova komunikacija sa Vajtholom obnovljena.⁸⁹ Pjer Antoan Kastanjer de Šatonef stigao je u Carigrad 16. septembra inkognito.⁹⁰ Kako je veliki vezir boravio u Sofiji odmah je izrazio želju da otputuje u ovaj grad. Trambulu su trebale nove instrukcije kako da usmeri delovanje. Primetio je da nakon što su stigle vesti o porazu kod Batočine Carigradom je zavladao strepnja.⁹¹ Istog dana kada je Šatonef doputovao u Carigrad Ja-

⁸⁵ PRO, SP, 97/20, 141 (Carigrad, 19. avgust 1689).

⁸⁶ PRO, SP, 97/20, 141’.

⁸⁷ PRO, SP, 97/20, 142.

⁸⁸ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 314 (Vajthol, 10. avgust 1689).

⁸⁹ Isto, 314 (Vajthol. 12. avgust 1689).

⁹⁰ PRO, SP, 97/20, 143 (Carigrad, 17. septembar 1689).

⁹¹ PRO, SP, 97/20, 143’.

kob Kolijer⁹² primio je naredbu svoje vlade da radi na hitnom postizanju mira između Porte i Lige.⁹³ Kolijer i Trambul složili su se da je do tada mnogo vremena izgubljeno. Zbog toga su nastojali na svaki način da preduhitre Šatonefa. U tome su delom i uspeli. Zakazali su kod kajmakama Carigrada audijenciju dva sata pre Šatonefovog prijema. Međutim, sudeći po izveštaju Vajtholu, kajmakam je u njihovom slučaju otezao sa davanjem odgovora. Čak je Kolijeru preporučio da se velikom veziru obrati pismom, odbivši da mu izda dozvolu da otputuje u Sofiju. Bolje sreće bio je Šatonef. On je uspeo da dobije dozvolu da otputuje u Sofiju, ali prijem nije bio onakav kakvom se nadao.⁹⁴

Zarobljeni džebedži-baša⁹⁵ Beograda koga je poslao Zulfikar-efendija na Portu doneo nove uslove Beča, koji je zahtevao da nova granica bude uspostavljena kod Niša.⁹⁶ To je najavilo krah pregovora i nateralo Portu da poslednjim snagama pokuša da obrani svoju teritoriju na Balkanu, odvevši je direktno u pad pod francuski uticaj, kojim je umno i dovtljivo uz primenu svih sredstava (špijunaže, uhođenja, i novčanim sredstvima) upravljao Šatonef. Neuspeh Trambula i Kolijera poruzrokovan je umešnošću Šatonefa da pridobije Portu poklonima i obećanjima. Sem insistiranja na miru, London ni Amsterdam nisu pokazali sluh da se kao diplomatskim sredstvima posluže novcem ili obećanjem vojne pomoći. S druge strane, osećaj straha, ali i prkosa koje je gubitak Niša i gradova u južnoj Srbiji i Kosovu izazvao kod muslimana, opredelili su dalju politiku Porte. Dolaskom Mustafa-paše Čuprilića (1689-1691) na položaj velikog vezira i sa ojačanim uticajem Šatonefa, Trambul nije mogao da se izbori bez adekvatnih sredstava. Možda bi drugačiji ishod bio ukoliko bi se Vilijem III odlučio da Porti ponudi vojnu ili novčanu pomoć. Međutim, opozicija u Engleskoj, posebno među katolicima, koja je pridigla glavu posebno u Irskoj, sprečavala ga je da preduzme bilo kakav korak na ovom polju. Odlučio je da s Francuzima prekine svaku komunikaciju. Francuskom dragomanu Fabreu pisanim putem je izrazio čuđenje što uopšte insistira na razgovoru, odbijajući da se upusti u bilo kakvu komunikaciju bez prisustva Jakoba Kolijera.⁹⁷ U tome je podržan odlukom Le-

⁹² Bio je sin Justina Kolijera, koji je obavljao dužnost rezidenta Nizozemske od 1669. do 1682. kada ga je nasledio sin Jakob. Mada su pojedini istoričari zastupali stanovnište da je 1680. Nizozemska imenovala ambasadore na Porti, savremeni izvori ukazuju da je do toga došlo nekoliko godina kasnije, upravo za vreme Jakoba Kolijera.

⁹³ PRO, SP, 97/20, 149 (Carigrad, 31. oktobar 1689).

⁹⁴ PRO, SP, 97/20, 149.

⁹⁵ Zapovednik džebedžija, jednog od rodova osmanske vojske zaduženog za brigu oko oružja.

⁹⁶ HHStA, Hs, 132/1020-2, 78, 81 (Carigrad, 2. oktobar 1689).

⁹⁷ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 317 (Carigrad, 23. oktobar 1689).

vantske kompanije da se prekinu svi odnosi s Francuzima i ostalim nacijama, izuzev sa Holanđanima.

Trambulu je oktobra 1689. poslato kredencijalno pismo kojim mu je dozvoljeno da ostane na dužnosti ambasadora.⁹⁸ Imenovan od strane Džejmsa II, dok je najveći deo troškova njegovog izdržavanja padao na teret Levantske kompanije, koja je bila zainteresovana da na položaj ambasadora dovede po sebe prikladne osobe, njegov položaj trebalo je iznova urediti. S druge strane, insistiranje na miru poteklo je upravo od Levantske kompanije,⁹⁹ čije je poslovanje trpelo ozbiljne posledice dugogodišnjeg rata. Do tog vremena unosna trgovina suvim groždem i voćem sa pojedinih ostrvima na Mediteranu, koja je od sedamdesetih godina XVII veka zbog preteranih dažbina (koje je nametnuo venecijanski Senat) preusmerena na Izmir i njegovu okolinu,¹⁰⁰ potpuno je prestala zbog prevelikog iznosa konzularine.¹⁰¹

Insistiranje na prekidu odnosa sa Francuzima postalo je rigidnije nakon objave rata između dve države 17. maja 1689.¹⁰² Prethodno je London, da bi osigurao svoj položaj, sklopio ugovor o savezu sa Nizozemskom (29. aprila).¹⁰³ Od tada Kompanija počinje s organizovanjem konvoja u kojima su trgovačke brodove pratili dobro naoružani ratni brodovi do Levanta, čime je i ceo poduhvat postajao skuplji i za državne interese vezan. Prvi takav konvoj spemljen je početkom januara 1690, a bio je sastavljen od 10 trgovačkih brodova.¹⁰⁴

U engleskoj trgovini sa Levantom 1689. pojavio se „akutni“ problem, koji će nadživeti i Veliki rat. Trgovci sputani, sa jedne strane, naredbama Levantske kompanije, koja je nastojala da monopolizuje trgovinu, a sa druge, lošim prilikama na osmanskom tržištu, počeli su da traže alternativne puteve. Erzerum, na granici sa Persijom, posebno je postao primamljiv. Misionar van der Mandre tokom leta 1689. zatekao se Trabzondu, čekajući karavan da odavde krene za Erzerum i dalje u Per-

⁹⁸ Isto, 317 (Vajthol. 16. oktobar 1689).

⁹⁹ Isto, 317 (Vajthol, 11. novembar 1689). O njenom poslovanju videti: PRO, SP, 105/209 [Register of Orders made by General Court of the Levant Company, 1662-1727]; PRO, SP, 105/332 [Register of Orders from the General Court to the Levant Company, 1662-1744].

¹⁰⁰ O tome: Marija Kocić, Venecija i Engleska nakon Kandijskog rata (1669-1675): Alternativni putevi privrednog oporavka. *Beogradski Istorijski Glasnik* 2012, br. 3.

¹⁰¹ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 324 (London, 13. decembar 1689).

¹⁰² Objava rata u: Jean du Mont, baron de Carels-Croon, *Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens*, Amsterdam-la Hay: Chez P. Brunel &c, vol. VII, p. I, 1731, 230-231.

¹⁰³ Isto, 222-223.

¹⁰⁴ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 337 (London, 1. februar 1690). Od ovih 10 brodova 5 je plovilo za Iskenderun, a 5 za Izmir i Carigrad.

siju. Primetio je da je luka u Trabzondu veoma pogodna, ali nije mogao da razume zbog čega veliki brodovi ne pristaju u nju. Po Mandreu plovidba Crnim morem bila je mnogo povoljnija, i što je posebno važno, nije uznemiravana piratima. Kopneni put od Erzeruma do Alepa trajao je 40 dana, i bio ugrožen pojavom velikog broja razbojničkih bandi.¹⁰⁵ Kao konzul u Erzerumu nastupao je Nihtigal ali bez dozvole Levantske kompanije. Otvaranje konzulata u ovom gradu nanelo je štetu faktorijama u Alepu i Aleksandreti, preko kojih je ona obavljena. Uprava Kompanije u ovojme upravljala se prigovorima, koji su stigli od njenih konzula iz ovih gradova. Ona je pretila da ukoliko se sa ovom praksom u narednih šest meseci ne prestane Nihtigal i trgovci koji su ga podržavali biće isključeni iz Kompanije.¹⁰⁶ Trambulu je poveren zadatak da ukloni konzula iz Erzeruma, u šta je Vilijem Husej sumnjao da će imati ikakvog uspeha. Husej je iz Londona objašnjavao centralizatorsku politiku Kompanije, koja je na nove faktorije gledala kao na „odojčad“ koja izvlači snagu iz tela (odnosno starih faktorija), zbog toga je bila odlučna da ih suzbije. Do tada je plovidba Sredozemnim morem postala krajnje opasna, dok se najveći broj brodova stavio u službu Levantske kompanije.¹⁰⁷

Kako bi došla do novca Porta je uvela nove namete, uključujući i veliki porez na kafu. Međutim, pritisnut krajnjom nuždom veliki vezir odlučio je da uvede monetu od bakra kao osnovu plaćanja. Ova „novotarija“ zasnivala se na tome da bakarni mangure bude vrednovan po mnogo većoj vrednosti (nominalna) u odnosu na njegovu realnu vrednost. Pojava velike količine mangura na tržištu izazvalo je u prvom redu momentalnu nestašicu srebra i zlata, koji su silom prilika povučeni, jer im je vrednost u poređenju sa mangurom drastično smanjena. Ovo je, s jedne strane, omogućilo veliki uticaj Jevreja na finansijske prilike u osmanskoj državi, a sa druge, obustavilo trgovinu u njoj. I vojska se počela buniti protiv isplate u manguru. Zbog ovih mera uklonjen je veliki vezir poslednjeg dana novembra, a na njegovo mesto doveden Mustafa-paša Ćuprilić.¹⁰⁸ Međutim, pravi povod predstavlja gubitak Niša 24. septembra 1689.

Trgovinu Engleza sprečavali su vanredni nameti koje je Porta u cilju pribavljanja sredstava za dalje ratovanje nametala. U Aleksandreti je emin carine nastavio da uzima 12,5% poreza na duvan koji su ovde dopremali Englezi.¹⁰⁹ Nametanje mangura po višem kursu uticalo je na pad trgovačkog prometa i poslovanje Levantske kom-

¹⁰⁵ Isto, 315 (Jerevan, 15. avgust 1689).

¹⁰⁶ Isto, 325 (London, 20. decembar 1689).

¹⁰⁷ Isto, 335 (London, 1. februar 1690).

¹⁰⁸ Bizozeri, *La Sagra Lega*, I, 427.

¹⁰⁹ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 338.

pitanje. Novi novac na tržištu poslužio je i za pojavu falsifikovanog. „Moneta falsa“ bila je prisutna tokom celog XVII veka na osmanskom tržištu, a dobrim delom za njeno rasturanje zaslužni su Evropljani. Novac koji je dovežen u Izmir aprila 1690. poticao je iz kovnice u Solunu, odakle je na francuskim brodovima prebačen u ovu luku. Englezi su odmah primetili da sa njim nešto nije u redu, zbog čega su se obratili lokalnom kadiji. U istrazi je utvrđeno da je mangur falsifikovan, i da je iskovan u Solunu po naredbi osmanskih činovnika.¹¹⁰

Prema pojedinim istoričarima, Trambul je sam tražio da bude smenjen sa položaja ambasadora.¹¹¹ On je uspeo da za ovih nekoliko godina pridobije Upravu kompanije, koja se početkom februara 1690. izjasnila protiv njegovog opoziva. Međutim, Vilijem Templ predložio ga je Vajtholu za državnog sekretara.¹¹² Marta 1690. Trambul je obavešten da je Generalni savet Levantske kompanije sazvan radi izbora novog ambasadora.¹¹³ Uprava kompanije odlučila se na ovaj korak na osnovu Trambulovog pisma od 31. decembra 1689. Sa uverenjem da će ovog puta Kompanija biti odlučna da odgovarajućeg čoveka nametne na potvrdu Vilijemu III, Vilijem Husej odlučio je da pređe u njenu službu.¹¹⁴ Na ovaj način Husej je stekao glavnu predispoziciju da postane formalni kandidat Levantske kompanije za mesto ambasadora u Carigradu. Dok se o ovome odlučivalo Trambulu je iz Londona preporučeno da može ostati koliko god želi, ali da redovno održava prepisku sa državnim sekretarom.¹¹⁵ Imenovanja na pojedine položaje zavisila su od društvenih veza, a u slučaju položaja u nekoj od trgovačkih kompanija podobnosti kandidata. Suprotno tome želja Vilijema III bila je da se Trambul što pre vrati u London.¹¹⁶ Konačno, pismom od 17. jula 1690. obavešten je da je za njegovog naslednika izabran Vilijem Husej.¹¹⁷

Za sve to vreme Trambul je nastavio da vodi poslove i zastupa interese engleskih trgovaca. Plovidba Mediteranom bila je obustavljena usled napada alžirskih gusara, koji se nisu libili da napadaju robe i podanike država, kojima je Porta preko kapitulacija garantovala sigurnost. Ona je na provincijske vlasti apelovala da se zaro-

¹¹⁰ Isto, 343 (Izmir, 28. april 1690).

¹¹¹ Henning, *The History of Parliament: the House of Commons 1660-1690*, odrednica “Sir William Trumbull”.

¹¹² *Papers of Sir William Trumbull*, I, 336.

¹¹³ Isto, 341-142 (Vajthol, 19. mart 1690).

¹¹⁴ Isto, 342 (Vajthol, 18. mart 1690).

¹¹⁵ Isto, 336. (London, 1. februar 1690).

¹¹⁶ Isto, 342.

¹¹⁷ Isto, 358 (London, 17. jul 1690). Trambul je ovo pismo primio tek 24. maja 1691.

bljeni mornari i trgovci iz Engleske i Nizozemske oslobode zarobljeništva.¹¹⁸ Međutim, u državi u kojoj je sa svakim porazom jačala fundamentalizmu naklonjena struja, teško je bilo sprečiti zloupotrebe i osigurati bezbednost mustemenima. Loša politička i ekonomska situacija iskomplikovala je i položaj stranih trgovaca, utičući da se pojave i oni, koji su poslovali po principu „lov u mutnom“. Trambul je u očekivanju da Husej stigne nastojao da sa Levantskom kompanijom uredi pitanje svoje plate (regularno 2.000 dolara godišnje, plus za vanredne rashode i poklone vlastima), ali mu je tokom razrešenja obećano da će mu biti isplaćeno i 1.200 dolara za putne troškove prilikom njegovog povratka u London.¹¹⁹

Tokom 1690. Osmanlije su uspele da ponovo uspostave vlast nad Srbijom i delovima Balkana, koje su prethodne godine izgubili. Krunu uspeha predstavljalo je osvajanje Beograda, koje od tada stiče ulogu najznačajnijeg grada na serhadu, koji se formirao na granici prema Austriji.¹²⁰ Mere koje je Mustafa-paša Ćuprilić preuzeo vrlo brzo su počele da daju rezultate. Vojska je prvi put posle dužeg vremena bila u ofanzivi. Ovaj talas zaustavljen je tek kod Slankamena avgusta 1691.¹²¹ Do početka te godine Šatonef je uspostavio toliki uticaj na Portu da je svake nedelje priman kod Mustafa-paše Ćuprilića.¹²² Kolijer i Trambul u očekivanju Vilijema Huseja mogli su samo sve ovo sa strane da posmatraju.

Husej još dok je boravio u Beču na putu prema Carigradu živo se angažovao u pokretanju mirovnih pregovora.¹²³ Uz opis prilika vezanih za sahranu sultana Sulejmana II i dolazak na vlast Ahmeda II (1691-1695) Trambul preporučuje da ukoliko namerava da izda nove instrukcije u pogledu vođenja pregovora treba da ih uputi njegovom nasledniku Huseju.¹²⁴ Ovo je neposredni dokaz da se Trambul povukao iz vođenja engleske diplomatije. U istom dokumentu izvestio je London o merama koje je preduzeo na organizaciji povratka u Englesku, rešen da Carigrad napusti bro-

¹¹⁸ Isto, 359 (Izmir, 24. juli 1690).

¹¹⁹ Isto, 358 (London, 17. juli 1690).

¹²⁰ O tome videti: Радмила Тричковић, Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године. *Историјски часопис* 1971, бр. 18, 297-300.

¹²¹ Никола Самарџић, Битка код Сланкамена 1691. године. *Историјски часопис* 1992, бр. 39 (овде је наведена додатна литература).

¹²² HHStA, Hs, 132/1020-4, 14 (Carigrad, 9. februar 1691).

¹²³ PRO, SP 97/20, 182 i 182' (Carigrad, 15. jun 1691).

¹²⁴ PRO, SP 97/20, 182'.

dom koji je plovio za Livorno, nameravajući da ostane u ovom gradu duže vreme, pre nego što se vrati u domovinu.¹²⁵

Sulejman II umro je 12. juna 1691. od kapi.¹²⁶ U roku od pet sati nakon što je konstatovana smrt izabran je za novog vladara Ahmed II zahvaljujući šejh ul-islamu i velikom veziru.¹²⁷ Huseju je u Burgasu stigla vest o tome.¹²⁸ Situacija je posebno bila napeta jer su narod i vojska podržavali Mustafu, sina zbačenog Mehmeda IV.¹²⁹ Trambul je do tada sve poslove prepustio Huseju, koji je početkom jula izvestio London o tome da se uveliko vrše pripreme za povratak njegovog prethodnika.¹³⁰

Trambul se nakon povlačenja sa položaja ambasadora na Porti nadao da će dobiti mesto konzula na Tenedosu ili na nekom od ostrva u Egejskom moru.¹³¹ Planirao je da napusti Carigrad na fregati, koja je doplovila iz Izmira 7. jula. Husej Trambula 29. jula 1691. pominje kao „mog poniznog prethodnika“.¹³² Poslednji njegov pomen u Carigradu u vezi je sastanka održanog nakon povratka Ferdinanda Luidija Marsilija iz Beča,¹³³ na kome su prisustvovali Husej i Kolijer.¹³⁴ Ubrzo nakon toga napustio je grad. Javio se 24. avgusta sa Zakintos, pre nego što je otplovio za Veneciju.¹³⁵

Situaciju je pretela da izmeni neočekivana smrt Vilijema Huseja. Trambula je o tome obavestio Tomas Kuk.¹³⁶ Pojedini su očekivali da se vrati u Carigrad da bi preuzeo vođenje ambasade dok London ne pošalje novog ambasadora.¹³⁷ Porta je ovaj problem rešila tako što je Kuku darovala kaftan kao znak da ga priznaje za legitinog

¹²⁵ PRO, SP 97/20, 183.

¹²⁶ PRO, SP 97/20, 184 (Carigrad, 22. jun).

¹²⁷ HHStA, Hs, 132/1020-4, 66 (Carigrad, 11. jul 1691).

¹²⁸ PRO, SP 97/20, 184 (Carigrad, 22. jun).

¹²⁹ PRO, SP 97/20, 182 (Carigrad, 15. jul 1691). Istu činjenicu ističu svi savremeni izvori zapadne provijencije.

¹³⁰ PRO, SP 97/20, 184 (Pera, 7. juli 1691).

¹³¹ PRO, SP 97/20, 188 (Carigrad, 25. juli 1691).

¹³² PRO, SP 97/20, 195 (Pera, 29. juli 1691).

¹³³ O njemu videti: Hamdija Hajdarhodžić, Luigji Ferdinando Marsilji i jugoslovenske zemlje od 1679-1684. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 1982, br. 7-8, 241-262.

¹³⁴ PRO, SP 97/20, 220-224 (Pera, 9. avgust 1691). Ovaj dokumenat sastavio je Marsilji, a napisan je na italijanskom jeziku. Predstavlja rekapitulaciju početnih pregovora.

¹³⁵ *Papers of Sir William Trumbull*, I, 377 (Zakintos, 24. avgust 1691).

¹³⁶ Isto, 378 (Jedrene, 17. septembar 1691).

¹³⁷ HHStA, Hs, 132/1020-4, 142 (Carigrad, 28. septembar 1691).

zastupnika engleske nacije do daljeg.¹³⁸ Međutim, Trambul se više nikad nije vratio u Carigrad. Vilijem III odlučio se da za novog ambasadora imenuje Vilijema Harborda, ali kako je dalji razvoj događaja pokazao, nije bio srećan izbor. Harbord je ubrzo nakon dolaska u Beograd preminuo tokom noći 10. avgusta 1692, nakon poslužene večere. Međutim, ni tada Trambul nije bio u planovima Londona kao potencijalni kandidat.¹³⁹ Etapa njegovog života oličena u službi ambasadora u Carigradu predstavljala je odskočnu dasku za dalji uspon u Engleskoj. Za Lorda državne blagajne imenovan je 1694, a naredne godine i za Državnog sekretara na mesto Džona Trenčarda. Mesto u Parlamentu i položaj na Oksfordu dobio je 1696.¹⁴⁰ Izenada, 2. decembra 1697. povukao se iz javnog života.¹⁴¹

Zaključak

Englesko-osmanski odnosi u vreme Vilijema Trambula zavisili su od većeg broja faktora, od kojih je neke nametala i konstelacija odnosa u tadašnjoj Evropi. Engleskoj je Osmansko carstvo bilo važno za plasman tekstila i kolonijalne robe, kao i za nabavku materijala za njenu industriju u usponu. Porta, suočena sa nizom poraza, nastojala je da održava korektne odnose sa Engleskom, prinuđena da prati i respektuje interese njenih trgovaca. I pored toga javljaju se sporovi koji se odnose na prekomerne paušalno određene poreze. Delovanje Vilijema Trambula bilo je uslovljeno interesima Levantske kompanije, koja se suočavala sa padom trgovinskog obrta. Politika Engleske početkom vladavine Vilijema III našla se u senci rata sa Francuskom, koji izbija maja 1689. U isto vreme u Beču su nastavljeni pregovori između predstavnika Lige i Porte, zbog čega Trambul za Vajthol dobija na značaju kao diplomata. Na tom polju najveću pretnju predstavljao je novi ambasador Luja XIV Šatonef koji je izgradio uticaj zahvaljujući inženjerima i novcu, koje je Versaj počeo da šalje u Osmansko carstvo. Vilijem III nastojao je da pridobije uticajne ljude, pri čemu je

¹³⁸ HHSStA, Hs, 132/1020-4, 143.

¹³⁹ Iz Venecije Trambul je oputovao za Nizozemsku. On je izbegavao da se vrati brodom zbog francuskih privatara, koji su ugrozili plovidbu Mediteranom. Maja 1694. stigao je u London gde je dočekan od predstavnika Levantske kompanije; *Papers of Sir William Trumbull*, I, vii (uvodni deo).

¹⁴⁰ Isto, viii (uvodni deo).

¹⁴¹ Vilijem Trambul prvi put se oženio 1670. Katarinom, ćerkom Sir Čarlsa Koterala, ali je brak bio bez dece. Katarina je umrla 1704, da bi dve godine kasnije oženio Lejdi Džudit Alekzander ćerku Henrija IV, erla od Stirlinga. Naredne godine dobio je prvo dete ćerku, a 1708. i sina, budućeg Vilijema IV Trambula. Umro je 1716.

računao i na Trambula. Zbog toga je pozvan da se vrati u Englesku, dok je na njegovom mjestu izabran Vilijem Husej ■

ENGLISH – OTTOMAN RELATIONS DURING WILLIAM TRUMBULL AS AMBASSADOR (1686-1691)

Summary

English–Ottoman relations during William Trumbull as the ambassador depended on a number of factors, some of which were imposed by the constellation of relations in Europe of that period. To England, the Ottoman Empire was important for distribution of their textile and colonial goods, but also for acquisition of materials for their growing industry. Porte, faced with a series of defeats, endeavoured to maintain good relations with England, and they were forced to respect and keep track of interests of English merchants. Even so, occasional controversies occurred, related to excessive flat rate taxes. William Trumbull's actions were conditioned by the Levant Company interests, which was faced with a decline in trade turnovers. Politics of England by the beginning of the reign of William III were shadowed by the war with France, which erupted in May 1689. At the same time, the negotiations in Vienna between the League and the Porte were resumed, thus allowing Trumbull to gain in significance as a diplomat for Whitehall. The greatest threat in this field was represented by the new ambassador of Louis XIV, *Châteauneuf*, who built his influence due to engineers and money, which Versailles began to send to the Ottoman Empire. William III endeavoured to recruit to his side people of influence, and he also counted on Trumbull. As a result, he was summoned to return to England, while William Hussey was elected to replace him ■

Izvori i literatura

1. K.u.K Haus-Hof und Staats Archiv, Wien Handskript, pot 132, bohum 1020, band 1.
2. *Historijski Arhiv u Dubrovniku (HAD)*, *Prepiska XVII st.* 68/2105, doc. 24.
3. Public Record Office State Papers [Register Book of Levant Company recording commissions and Instructions to Ambassadors and Consuls, Agreements, Petitions and Memoranda to the Government, 1668-1710].
4. *Papers of Sir William Trumbull*, I, vii.
5. George Agar Ellis (pr.), *The Ellis Correspondence. Letters Written during the Years 1686, 1687, 1688, and Addressed to Jhon Ellis, Esq. Secretary to the Commissioners of His Majesty's Revenue in Ireland. Comprising many particulars of the Revolution*, vol. I-II. London: Hanry Colburn, New Burlington Street 1829, I.
6. Alfred C. Wood, The English Embassy at Constantinople, *English Historical Review* 155 (1925).
7. *Reeport of the Manuscripts of the Marquess of Downshire Preserved at Easthampstead Park*. Berks [ed. *Historical Manuscripts Commission*], vol. I: *Papers of Sir William Trumbull*, part I. London: Published by his Majesty's Stationery Office 1924.
8. Alfred Wood, *A History of the Levant Company*, Oxon: Frank Cass & Co. Ltd 1964².
9. Mortimer Epstein, *English Levant Company. Its Foundation and its History to Sixteenth Hundred Forty*. London: Ayer Publishing, 1969².
10. Ruth Clark, *Sir William Trumbull in Paris 1685-1686*. Wellesley: Wellesley College 1938.
11. Basil Duke Henning (ed.), *The History of Parliament: the House of Commons 1660-1690*, London: Martin Seeker & Warburg Limited 1983.
12. Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey. Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678*. Oxford: Oxford University Press 1989.
13. Sir Paul Ricaut, *The History of the Present State of the Ottoman Empire. Containing The Maxims of the Turkish Polity, the Most Material points of the Mahometan Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries. Their Military Discipline, with an Exact Computation of their Forces both by Sea and Land*. London: West-End of St. Paul's Church-Yard 1686.
14. Geoff Berrige, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the resident embassy*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers 2009.

15. Alastair Hamilton – Alexander de Groot – Maurits van der Boogert (ed.), *Friends and Rivals in the East. Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Nineteenth Century*. Leiden: Koninklijke, Brill 2000.
16. Paolo Zenarolla, *Relatione Esatta, e distinta Sopra le operationi, fatte dopo l'Assedio di BUDA dalle Vittoriose Armi di S. M. C. l'anno 1686. Con L'aggiunta della nuova Rebellion d' Vngharia, e con altre particolarità seguite sino alla marchia degl' Esserciti l'anno 1687*. In Vienna: Appresso Gio. Van Ghelen 1687.
17. Никола Самарџић, Битка код Харшања у европској историји. *Историјски Часопис* 1988, бр. 35, 75-87.
18. Simpliciano Bizozeri, *La Sagra Lega contro la potenza Ottomana. Successi delle armi Imperiali...Con tutti gli accidenti successivamente sopraggiunti dall'anno 1683. sino al fine del 1689*. In Milano: Nella Regia ducale Corte 1690, 233-239; Camilo Contarini, *Istoria della Guerra di Leopolo Primo Imperadore e di Principi Collegati contro il Turco. Dall'Anno 1683. sino alla Pace*, vol. I-II. In Venezia: Appresso Michele Hertz, e Antonio Bortoli 1710, I.
19. Никола Самарџић, *Француска и Турска 1687-1691*. Београд: Историјски институт САНУ, 1992.
20. Марија Коџић, *Оријентализација материјалне културе на Балкану. Османски период XV-XIX век*. Београд: Филозофски факултет & *Hesperiaedu* 2010, 131-132.
21. Hans Theunissen, Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Document. *Electronic Journal of Oriental Studies* br. 1 (1998), 6-7.
22. Damien Janos, Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: the Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century. *Archivum Ottomanicum* 2005/2006, br. 23, 177-196.
23. Marija Kocić, *Put u evropsku diplomatiju: Osmansko carstvo od Beča do Karlova*. Београд: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture & *Hesperiaedu* (u štampi).
24. H. W. V. Tempeeley, "The Revolution and the Revolution Settlement in Great Britain" u: *Cambridge Modern History*, vol. V: *The Age of Louis XIV*. Cambridge: Cambridge University Press 1908.
25. Marija Kocić, Venecija i Engleska nakon Kandijskog rata (1669-1675): Alternativni putevi privrednog oporavka. *Beogradski Istorijski Glasnik* 2012, br. 3.
26. Радмила Тричковић, Списак мухаџиза Београда од 1690. до 1789. године. *Историјски часопис* 1971, бр. 18, 297-300.

27. Никола Самарџић, Битка код Сланкамена 1691. године. *Историјски часопис* 1992, бр. 39
28. Намдија Хајдарходџић, Luigi Ferdinando Marsilji i jugoslovenske zemlje od 1679-1684. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 1982, br. 7-8, 241-262.